

5. Постельжук О. Інституціоналізація та діяльність українських угодовських партій та організацій у Західній Україні в 1919-1939 рр. Монографія. – Рівне: О. Зень, 2016. – 257 с.
6. Барматова С.Г. Політична соціологія. Курс лекцій. К., 2003. – 142 с.
7. Панишко Галина. Політика урядів Другої Речі Посполитої у створенні системи великого землеволодіння у Волинському воєводстві. – Луцьк: Вежа-Друк, 2017. – 164 с.

УДК 94(477.82)«1918/1939»:061.2:008:3

Микола Кучерепа

Просвіти і Просвітянські хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період

В статті проаналізовано діяльність і значення українських національних культурних осередків на Волині – Просвіти і Просвітянських хат. В статті зазначається, що внаслідок проведення в життя «волинського експерименту» воєвода Г. Юзевський під різними приводами знищив культурно-освітнє товариство «Просвіта» в краї і створив товариства, які мали впроваджувати в життя програму воєводи. На основі аналізу чисельних фактів автор дійшов висновку, що культурно-освітні організації, підпорядковані Волинському українському об'єднанню, всупереч сподівання польської влади, мало благодатний вплив на розвиток культури, освіти, літератури на Волині.

Ключові слова: Волинське воєводство, Волинське українське об'єднання, культурно-освітні товариства, народні хори, Просвіти, Просвітянські хати, Рідна хата.

Kucherepa M.M. Prosvita and Prosvita huts - Ukrainian national cultural centers of Volyn in the interwar period.

The article analyzes the activity and significance of the Ukrainian national cultural centers in Volhynia - Prosvita and Prosvita Hut. In the article it is noted that due to the implementation of the "Volyn experiment" voivod G. Yuzevsky destroyed the cultural and educational society "Prosvita" in the province under various acutenesses and created societies that were supposed to implement the program of governorates. On the basis of the analysis of numerical facts, the author came to the conclusion that cultural and educational organizations subordinated to the Volyn Ukrainian Association, contrary to the hopes of the Polish authorities, had little beneficial influence on the development of culture, education, and literature in Volyn.

Key words: Volyn Voivodship, Volyn Ukrainian Association, cultural and educational societies, folk choirs, Prosvita, Prosvita huts, Ridna Khata.

Актуальність теми. Нині значно зростає науковий інтерес до аналізу проблем відновлення, становлення й розвитку культурно-освітніх товариств на Волині у міжвоєнний період. На Волині у міжвоєнний період вони сприяли формуванню національної свідомості та патріотизму українців. Мешканці краю належно усвідомлювали необхідність таких організацій. Проте внаслідок проведення в життя воєводою Г. Юзевським так званого «волинського експерименту», «Просвіти» у краї були знищені, а в 30-х роках минулого століття за активного сприяння воєводи і Волинського українського об'єднання розвивалися громадські організації – «Просвітянські хати», «Рідні хати». Без аналізу діяльності цих інституцій було б неможливим виявити якісний культурний поступ нації.

Актуальність заявленої теми визначається ще й тим, що просвітянський рух відіграє особливо важливу роль у перехідні епохи, у період становлення громадянського суспільства. Нині на шляху побудови демократичної, правової держави і формування громадянського суспільства знову постають значні проблеми. А тому набутий досвід проведення культурно-просвітницької роботи повітовими «Просвітами», «Просвітянськими хатами» і «Рідними хатами» на Волині у період між двома війнами дозволяє повніше осягнути суть, значення і роль громадських організацій у сучасній українській державі.

Предметом дослідження є діяльність товариств «Просвіта» і «Просвітянські хати» у Волинському воєводстві у міжвоєнний період (1921–1939 рр.).

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз літератури показує, що науковці приділяли більше уваги діяльності «Просвіт» на Волині і в Галичині, а «Просвітянські хати» лише в небагатьох випадках ставали предметом дослідження. Зокрема, першою узагальнюючою працею з історії «Просвіти» у Галичині стали «Нарис історії “Просвіти”» [18], які з'явилися з нагоди відзначення 125-

річчя цієї організації. Її автори Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк ставили своїм завданням не лише надати інформативний матеріал з історії «Просвіти», але й створити основу для подальшого вивчення проблеми. У цій книзі узагальнюючий аналіз історії товариства проведено не лише з використанням доробку попередників, але й із залученням джерельних матеріалів, раніше недоступних у зв'язку з радянською дозвільною системою щодо архівних фондів.

На початку 90-х рр. вивчення історії «Просвіти» найбільше торкалося Галичини та Волині. Враховуючи перші здобутки у вивченні галицької «Просвіти», дослідник Б. Савчук написав працю про просвітницький рух на Волині від часів його виникнення до нового етапу розвитку в умовах незалежної України [20]. Ця книга висвітлювала організаційні засади становлення волинської «Просвіти», напрями її діяльності, структуру організації та її людський потенціал

Дослідженням просвітницьких організацій Волині займалися переважно науковці Луцька та Рівного. Таким підсумковим виданням став збірник наукових статей, документів і матеріалів, виданий 2001 р. у Волинському державному університеті імені Лесі Українки [19].

З урахуванням кардинальних змін у житті українського народу та процесу заповнення «білих плям» його історії проблему становлення і розвитку українських громадських інституцій висвітлено в матеріалах досліджень, які з'явилися у 90-х роках.

Особливе значення для сучасного розуміння просвітних процесів кінця XIX – початку XX ст., а також і в міжвоєнний час мають роботи тернопільського дослідника І. Зуляка, численні публікації якого в 90-х рр. торкалися в основному діяльності Галицької «Просвіти» кінця XIX – початку XX ст. [9–12]. Серед дисертацій виділяється робота М. Філіпович, присвячена діяльності просвітницьких організацій на Волині і, зокрема, у Луцьку, з 1918 до 1935 р. [22]. Автор проаналізувала програму луцької «Просвіти»; статутні засади, структуру, соціальний, освітній та віковий склад членів товариства. М. Філіпович вказала і на специфіку організації «Просвіт» на Волині. Ліквідація «Просвіти» на Волині польською владою свідчила, що в 30-х рр. XX ст. польські урядовці розпочали політику повної денационалізації та асиміляції українців Волині.

Щодо «Просвіт'янських хат» то їм присвятив декілька розвідок автор цієї статті [13; 15–16], а також у монографії «Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)» [14]. Огляд наукової літератури дає підстави для висновку, що, незважаючи на низку праць, досі ще немає ґрунтовних праць, в яких висвітлювалися б проблеми діяльності громадських культурно-освітніх товариств на Волині у міжвоєнний період.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати основні аспекти діяльності товариств «Просвіта» і «Просвіт'янські хати» у Волинському воєводстві в міжвоєнний період (1921–1939 рр.).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Важливе значення у культурно-просвітньому й громадсько-політичному житті Західної України відіграла діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта» і «Просвіт'янські хати», які виробили ідеологію духовного відродження українського народу. Кінцеву стратегічну мету вони вбачали у поширенні освіти серед українських селян, утвердженні рідної мови, культури, історії, оскільки це означало зміцнення і згуртування однодумців у піднесенні національної та суспільно-політичної свідомості.

Товариство «Просвіта» протистояло полонізаційним процесам, що відбувалися у Західній Україні загалом і Волині, зокрема. Значну увагу воно приділяло збереженню й розвитку рідної мови, культури, самобутності, формуванню свідомості нації. Програмні та організаційно-методичні основи функціонування й впливу «Просвіти» на культурно-просвітній розвиток у міжвоєнний період сприяли залученню до просвітніх осередків молодого покоління, масовому зростанню національної свідомості українців. У 20-х роках визначальну роль у політичному та культурному житті Волині відігравали «Просвіти». Так, воєводський радник В. Добржанський у листі до волинського воєводи відзначав, що у листопаді 1927 року на Волині діяло 8 повітових «Просвіт» [23, к. 84–87]. У цих організаціях концентрувалися найактивніші українські сили. Волинське воєводське управління у листі до Міністра внутрішніх справ 7 листопада 1927 року зазначав: «Існуючі на Волині культурно-освітні товариства «Просвіта» ніколи не були чисто освітньою установою. Останнім часом в них виразно проявлялися політичні тенденції» [23, к. 84–87].

Польська адміністрація з перших днів існування на Волині «Просвіт» ставилася до їхньої діяльності неприхильно, різними заборонами і репресіями стримувала розвиток товариства.

Війна, яку воєвода Г. Юзевський оголосив галицьким організаціям, зачепила «Просвіту». В одному зі своїх звітів воєвода писав: «Основною базою галицьких впливів була «Просвіта», яка мала розгалужену мережу по всій Волині» [24, к. 15]. У «волинській політиці» Г. Юзевського «Просвітам»

місця не було. До розправи з ними приступили вже в перші роки урядування нового воєводи. Власті відмовляли реєструвати філії «Просвіти», забороняли вистави, заарештовували активістів, робили обшуки в читальнях, знищували їх майно. Вони закрили низку повітових відділів «Просвіти» [23, к. 87]. У 1928–1929 роках було ліквідовано понад 150 філій товариства [25, с. 116], а в цілому з 1928 по 1935 рік – 630 осередків, в яких нараховувалося 17 700 членів [4, арк. 21].

Щоб чимось заповнити утворений культурно-освітній вакуум, Г. Юзевський сприяв будівництву нової мережі подібного типу суспільної організації, якою стали «Просвітянські хати». Поділяючи плани воєводи, Волинське українське об'єднання стало організатором нових культурно-освітніх товариств. «В місцях закриття «Просвіт» почали виникати «Просвітянські хати», незалежні від центральної «Просвіти» у Львові. Діяли вони під впливом лояльного до влади Волинського українського об'єднання» [51, 94]. Частина вуовців вважала, що «Просвітянські хати» засновуються не для боротьби з «Просвітами», а лише для проведення культурно-освітньої праці там, де їх не було. Головна управа ВУО наголошувала, що буде сприяти організації «Просвітянських хат» там, де «Просвіта» не виконувала своїх завдань [21, 1931, 20 верес.]. Як виняток, «Просвіта» могла бути замінена на «Просвітянську хату» на бажання самих просвітян [21, 1931, 10 жовт.]. Розуміючи, що «Просвіти» мали великий вплив на українське населення, вуовці не ризикували відкрито виступати проти них. Проте були випадки досить категоричних заяв. Зокрема, лідер ВУО П. Певний, поділяючи далекосяжні плани волинського воєводи, казав: «ВУО переймає на себе чисту ідею просвітянського руху і буде її репрезентантом. Просвіта стане правдивою «Просвітянською хатою» і перестане бути політичною стайнею» [21, 1931, 30 жовт.]. Ці слова свідчать, що голова ВУО відкрито зрадив українські національні інтереси і повторював думки своїх польських керівників. На жаль, вуовці своєю підтримкою «волинського експерименту» завдали відчутного удару культурно-освітній роботі на Волині, адже їхні дії призводили до розбиття західноукраїнського руху, до знищення однієї з найвпливовіших українських організацій.

Таким чином, «Просвітянські хати» з'явилися, з одного боку, як ініціатива ВУО для поширення свого впливу на волинське село, а з іншого – в результаті «волинської політики» воєводи Г. Юзевського вони були покликані замінити «Просвіти».

Перші практичні кроки ВУО були пов'язані саме з «Просвітянськими хатами», які підлягали культурно-освітній секції ВУО і мали на меті поширення та підтримку освіти серед українського народу на терені гмін і повітів» [5, оп. 1, спр. 5, арк. 107]. «Просвітянські хати» будуть гуртувати волю українського народу на місцях і зміцнювати віру в тих людей, які мають до них безпосереднє відношення» [21, 1931, 30 жовт.]. Чисельні показники Просвіт і Просвітянських хат відображені у таблиці 1 [Складено на основі: 25, с. 117].

Як бачимо з таблиці, зменшення кількості «Просвіт» проходило паралельно із збільшенням «Просвітянських хат» ВУО, що не дивно з огляду на плани воєводи Г. Юзевського.

Таблиця №1

Кількість «Просвіт» і «Просвітянських хат» на Волині у 1928–1935 рр.

Роки	Просвіти	Просвітянські хати
1928	478	-
1929	312	-
1930	329	-
1931	330	-
1932	375	7
1933	140	22
1934	80	39
1935	7	80

27 червня 1931 року Волинським воєводським управлінням був затверджений регулямін (статут) «Просвітянських хат» Волинського українського об'єднання [5, оп. 1, спр. 5, арк. 107]. Згідно статуту, «Просвітянські хати» мали видавати і поширювати українські книги, газети, підручники, організувати бібліотеки, читальні, проводити музичні та літературні вечори, концерти. Ці філії ВУО мали стати ініціаторами різноманітних курсів для неписьменного населення, кооперативних, фахових курсів. Планувалося, що «Просвітянські хати» відкриватимуть та утримуватимуть інтернати для

шкільної молоді, виділяючи їм стипендії.

«Просвітянські хати» володіли власною круглою печаткою з написом по колу – «Просвітянська хата» (назва місцевості), а в середині містилися літери – ВУО. Раз на рік, в період між 1 січнем і 31 березнем відбувалися загальні збори «Просвітянської хати», які скликала рада «Просвітянської хати» за дозволом районної чи округової ради [5, оп. 1, спр. 5, арк. 109–110]. В разі потреби, на вимогу районної ради ВУО могли бути скликані надзвичайні загальні збори членів «Просвітянської хати». Щоб ухвали зборів вважалися правомірними, потрібна була присутність принаймні 2/5 загальної кількості членів «Хати». Ухвали загальних зборів приймалися звичайною більшістю голосів [21, 1931, 10 жовт.].

Рада «Просвітянської хати» складалася з 7 членів. Голова ВУО призначав голову «Просвітянської хати» з числа кандидатів, яких представляла районна чи округова управа ВУО. Голова ВУО мав право без пояснення причин звільнити голову «Просвітянської хати» і призначити нового, але з числа членів «Хати» відповідної місцевості [5, оп. 1, спр. 5, арк. 111]. Засідання ради «Просвітянської хати» відбувалося в разі потреби, але не рідше, ніж раз на місяць [21, 1931, 10 жовт.].

«Просвітянські хати» були установами ВУО на місцях і, в першу чергу, підлягали територіальній управі ВУО та Головній управі. Всі «Просвітянські хати» через округові управи підлягали культурно-освітній секції ради ВУО [21, 1931, 20 верес.]. «Просвітянська хата» утворювалася на бажання 15 членів ВУО, котрі мешкали на даній місцевості і подали заяву до округової управи ВУО [5, оп. 1, спр. 5, арк. 115]. До «Просвітянських хат» і «Хорів» приймалися лише ті громадяни, які були членами ВУО [21, 1931, 20 верес.].

Посередниками між центральним проводом ВУО та його низовими структурами були інструктори «Просвітянських хат», які мали інформувати керівництво ВУО про українське життя в терені, про настрої населення, їхні культурні прагнення, а також повинні були втілювати в життя всі настанови і вказівки проводу [5, оп. 1, спр. 3, арк. 79]. Свої спостереження і думки інструктори викладали в рапортах, на сторінках друкованих органів ВУО. Основним завданням інструктора була пропаганда ідей партії серед українського населення. «Всіма засобами інструктор поборює ворожі ідеології ВУО впливи, переконує населення в доцільності політики організації» [5, оп. 1, спр. 3, арк. 79].

Інструктори «Просвітянських хат» контролювали роботу низових установ об'єднання, дбали про заснування нових осередків, збільшення чисельності ВУО. Вони радили, які книги, часописи закупувати, знаходили диригентів і режисерів при утворенні нових «Хорів» ВУО. м Інструктор повинен виявляти щире співчуття до всіх проблем та потреб українського населення, навіть коли це дрібні чи особисті питання» [5, оп. 1, спр. 3, арк. 82], – писалося в рекомендаціях для повітових інструкторів «Просвітянських хат».

Через важке становище української інтелігенції в Польщі виникла проблема недостатньої кількості інструкторів, які б відповідали вимогам об'єднання. «В існуючих українських організаціях зменшується кількість української інтелігенції при «чорновій роботі». У «Просвітянських хатах» (близько 5000 членів у 8 повітах) є декілька інструкторів і кілька десятків інтелігентів» [1].

Незначною кількістю впливових осіб, котрі б відповідними методами проводили пропагандистську роботу, можна пояснити їхній недостатній вплив на громаду «Повітовий інструктор ВУО в Здолбунівському повіті лише почав роботу, але основну увагу надає організаційним справам» [7, оп. 2, спр. 182, арк. 205], – писалося у звіті референта безпеки Здолбунівському староству про загальну ситуацію в повіті на 15 жовтня 1936 року. Разом із тим, у тому ж Здолбунівському повіті, як повідомлялося одним із війтів, «інструктор в «Просвітянську хату» села Розважу не доїжджає, а в селі Верхів буває два рази на рік» [7, оп. 2, спр. 182, арк. 37].

Незважаючи на труднощі, відкриття «Просвітянської хати», як правило, перетворювалося на «свято з українськими вишивками, з національною символікою» [17]. Зокрема, таке урочисте відкриття «Просвітянської хати» відбувалося 21 березня 1937 року у селі Губин Луцького повіту, а 3 квітня 1938 року – в містечку Рожище. На установчих зборах делегати від Головної управи ВУО закликали присутніх вступати до об'єднання та приступати до творчої культурно-освітньої праці; наголошували, що їхня робота не може обмежуватися лише театральними виставами і танцями. Промовці наголошували, що «Просвітянські хати» повинні стати для волинян школою самоосвіти і культурного розвитку» [21, 1931, 30 жовт.]. Однак, далеко не всі «Просвітянські хати» змогли стати такими осередками.

З огляду на те, що «Просвітянські хати» підтримувала польська адміністрація на чолі з Г. Юзевським, не дивує факт швидкого зростання цих філій ВУО. «Нині на Волині маємо 22

«Просвітянські хати». Припускаю, що протягом року їх чисельність зросте до 50» [24, sygn.979/83, к. 16], – писав волинський воєвода у звіті за 1933 рік. Відділ безпеки Волинського воєводства у відповіді на запит Міністерства внутрішніх справ Польщі зазначав, що культурно-освітні громадські організації – «Просвітянські хати» і «Народні хори» – досить поширені і мають вплив на території Волині. Слідчий відділ воєводської коменди поліції інформував, що ВУО концентрує свою роботу, насамперед, у «Просвітянських хатах». Проте з часом швидкий ріст організаційної мережі цих громадських об'єднань почав непокоїти польські власті. Г. Юзевський наголошував, що «місцевий український громадський рух повинен бути повільним» [24, sygn. 979/83, к. 17]. Отже, воєвода мріяв про кишенькові і слухняні українські організації, які без застережень виконували б його волю. Незважаючи на певну упередженість, «Просвітянські хати» все-таки швидко розбудовувалися.

На 10 серпня 1934 року на Волині функціонувало 7 «Народних хорів» та 30 «Просвітянських хат», з них у Луцькому повіті – 5, Рівненському – 8, Здолбунівському – 6, Ковельському – 5, Дубенському – 3, Кременецькому – 2, Володимирському – 1 [3, оп. 1, спр. 1, арк. 100]. Станом на 18 грудня 1935 р. «Просвітянські хати» були зареєстровані у 27 селах Рівненського повіту [6, оп.18, спр. 2469, арк. 5]. У листопаді 1937 року 145 «Просвітянських хат» і 6 Народних хорів об'єднувало 5705 осіб [5, оп. 1, спр. 3, арк. 39]. Кількість культурно-освітніх осередків ВУО відображено у таблиці 2 [складено на основі: 5, оп. 1, спр. 3, арк. 39; спр. 19, арк. 3].

Як бачимо з таблиці, найбільш активно просвітянський рух був поширений у Рівненському, Луцькому, Здолбунівському і Дубенському повітах. У віддалених повітах осередки ВУО розвивалися повільніше. Як свідчать дані, у 1939 році культурно-освітні осередки ВУО не поширилися на віддалені повіти, мало того, можна помітити, що їхня кількість у 1939, порівняно з 1937 роком, зменшилася. На нашу думку, це було наслідком зміни політики воєводського управління.

Хоча українське населення цікавилось культурно-освітньою роботою .

Таблиця №2

Кількість культурно-освітніх осередків ВУО

Місцезнаходження округової управи	«Просвітянські хати» у 1937 р.	«Просвітянські хати» у 1939 р.	«Народні хори» у 1937 р.	«Народні хори» у 1939 р.
Володимир	6	7	1	-
Горохів	3	-	-	-
Дубно	19	18	-	1
Здолбунів	22	19	-	-
Ковель	7	7	1	2
Костопіль	3	3	-	-
Кременець	4	4	-	-
Луцьк	26	18	4	5
Любомль	-	-	-	-
Рівне	53	43	-	-
Сарни	2	1	-	-
Всього	145	120	6	8

ВУО, працювало в «Просвітянських хатах», «Народних хорах», але пафос і піднесення, з яким описувала роботу цих осередків «Українська Нива», був значно перебільшений. «Населення зрозуміло ідеологію ВУО і горнеться до «Просвітянських хат» [21, 1934, 11 трав.], – писали автори газети. Однак волиняни йшли в «Просвітянські хати» швидше тому, що це була легальна українська культурна організація в краї, а не тому, що повністю поділяли ідеологію ВУО. Окрім того, на кінець 30-х років кількість культурних філій ВУО зменшилася. Але навіть у кращі часи «Просвітянських хат» було менше, ніж «Просвіт» у попередні роки. Так, у 1928 році «Просвіт» нараховувалося 478 [25, s. 117], а «Просвітянських хат» найбільше було в 1937 році – 145 [5, оп. 1, спр. 19, арк. 3]. Отже, досить часто ВУО видавало бажане за дійсне, завищувало оцінку роботи своїх осередків. Безсумнівно є і те, що поширенню впливів лояльних культурних осередків сприяла, в певній мірі, їх підтримка польською владою через тиск на населення. Проте розрахунки Г. Юзевського на появу абсолютно слухняних осередків не здійснилася. З часом «Просвітянські хати» почали більше уваги звертати на національне виховання волинян. До того ж, ці організації почали використовувати у своїх інтересах націоналістичні

українські сили, зокрема ОУН. До «Просвітянських хат» у другій половині 30-х років проникали також агітатори Фронту національної єдності [24, sygn.979/83, к. 60].

Незважаючи на те, що «Просвітянські хати», «Народні хори» були прихильниками ідеї польсько-українського співжиття, вони проводили роботу щодо піднесення культурного рівня населення Волині. Саме з цією метою філії ВУО влаштовували різноманітні свята, вечори з нагоди Шевченківських днів, Різдва Христового, Нового року, свята Матері. Постійно організовували так звані «академії» на честь І. Котляревського, Лесі Українки, І. Франка, В. Стефаніка, інші літературні вечори за участю української інтелігенції. Національному вихованню сприяли урочистості, присвячені історичним особам і датам. Базар, Крути, універсали Центральної ради, Симон Петлюра – такий далеко не повний перелік місць та імен, яким приурочувалися свята.

7 квітня 1934 року в с. Сатів Дубенського, як і в с. Жолоби Кременецького повітів, відбулося Шевченківське свято, в якому брали участь члени «Просвітянської хати», інші мешканці села. Тут декламували вірші, зачитували реферати, виступав хор, дитячий гурток [21, 1934, 9 черв.]. Проведення таких свят стало для «Просвітянських хат» доброю традицією, яка жила у кожному селі та місті. У зв'язку з Шевченківськими урочистостями, у 1936 році Головна управа ВУО радила всім низовим структурам підписатися на повне видання творів Т. Шевченка, котре видавалося Українським науковим інститутом у Варшаві [21, 1935, 10 берез.].

Уювці відмічали на Волині 75-річчя з дня смерті Великого Кобзаря. У церквах відправили панахиди, в усіх осередках партії пройшли пам'ятні «академії», зокрема в с. Хотинь Дубенського, с. Сильно Луцького, с. Деревляне Рівненського повітів та в інших місцевостях [21, 1936, 29 берез.]. Станом на 1 грудня 1936 року округова рада ВУО в Рівному організувала: «трьохмісячні інструкторські курси в Рівному, курси для неписьменних в Глинську, конкурси «Просвітянських хат», «академії» на честь Петлюри було проведено 9, на честь Шевченка – 27, присвячених Базару – 4, а також 102 вистави і 56 забав» [6, оп. 20, спр. 841, арк. 10].

Оскільки «Просвітянські хати» підтримували політику польського уряду, то, як правило, всі їхні заходи затверджувалися і разом з тим контролювалися владою. Всі філії ВУО складали старостам, відділам безпеки заяви з проханням видати дозвіл на проведення вечорів, зборів [6, оп. 18, спр. 1890, арк. 51–52]. Зокрема, до повітового староства у Рівному зверталися аматорські драматичні сили Здолбунова, які просили дозволу на показ в с. Глинську вистави українською мовою [6, оп. 18, спр. 1888, арк. 50].

Округові управи ВУО повинні були подавати староствам детальні списки членів «Просвітянських хат», загальну кількість діячів кожної культурної філії і адресу її місцезнаходження. Ці документи потрібно було надіслати протягом трьох місяців з дня утворення осередків. Коли ж цей термін не дотримувався, то організація могла бути притягнута до відповідальності. Обов'язково до староства мали також надсилатися всі протоколи засідань «Просвітянських хат» [6, оп. 20, спр. 846, арк. 16, 24]. Як бачимо, польська адміністрація прагнула контролювати абсолютно всі дії і плани культурних осередків на Волині.

Незважаючи на повну лояльність осередків ВУО до влади, були випадки конфліктів. Зокрема, 23 березня 1935 року в с. Залізниця Межирицької гміни комендант постерунку під час обшуку в помешканні бібліотеки-читальні відібрав всі книги, які там були, хоча заборонених серед них не було. З огляду на це, головна управа звернулася до старости з проханням «видати розпорядження про повернення книг читальні і повідомити управу, якщо староство має якісь зауваження до згаданої установи» [6, оп. 18, спр. 1890, арк. 90].

Окрім того, що «Просвітянські хати» у своїй роботі зіштовхнулися з певними перешкодами з боку польських властей, їхню діяльність ускладнювали і внутрішні труднощі. Управа «Просвітянської хати» в с. Хотинь 10 жовтня 1935 року писала до «Української Ниви»: «Хочемо освіти, яка б зробила з нас інших людей, довела б нашу самоцінність. Хочемо бути справжніми господарями своєї праці і свого добра. Свої прагнення почали перетворювати в реальність. Зокрема, 30 липня 1935 року утворили українську просвітянську бібліотеку, де сподіваємося зібрати найпотрібнішу літературу. Проте на нашому шляху стоїть велика перешкода, адже не маємо достатньої кількості книжок, часописів, господарчих журналів, котрі б дали необхідні знання» [3, оп. 1, спр. 10, арк. 36].

«Просвітянські хати» вели не завжди вдалу боротьбу за впливи на українське село з осередками інших політичних партій. Так, голова «Просвітянської хати» с. Колоденка Рівненського повіту Г. Кисіль повідомляв округову управу: «Великими здобутками похвалитися не можемо, бо значно перешкоджає нашій роботі гурток УНДО. Ми створили лише власний хор, а впливи ундівців не дають

нам можливості організувати драматичний гурток» [6, оп. 20, спр. 841, арк. 27].

Хоча діяльність «Просвітянських хат» до певної міри сприяла піднесенню національно-культурного рівня українців краю, однак не змогла охопити своїм впливом все Волинське воєводство. Основною перешкодою в активізації роботи «Просвітянських хат» стала їхня демагогія [1]. Разом з тим, позитивним моментом в їх діяльності, на нашу думку був її громадянський аспект. Так, у Шпанові члени ВУО всі прибутки аматорських вистав віддали на загорожу кладовища, дев'ять інших «Хат» Рівненщини виділили понад 300 злотих на допомогу потерпілим від повені у Західній Галичині. Більше 180 злотих культурні філії ВУО дали на будівництво українських шкіл [6, оп. 20, спр. 841, арк. 45].

Одним з напрямків культурно-освітньої роботи «Просвітянських хат» на селі була організація різноманітних курсів. На одному із засідань ради «Просвітянської хати» с. Дерно виникла ідея організувати курси крою і шиття для жінок. Цей план швидко втілювався в життя. З 10 січня по 10 березня 1934 року курси вже діяли [21, 1934, 8 квіт.]. Жінки вчилися майстерності крою, гаптування, вишивки, їм читали лекції з городництва і гігієни. Подібні курси налагоджувалися в інших місцевостях, про що повідомляла «Українська Нива» [21, 1934, 8 лист.].

Досить часто організовувалися на селах курси для неписьменних, читалися лекції. Щоб піднести професійний рівень членів «Просвітянських хат», Головна управа ВУО сприяла відкриттю трьохмісячних курсів для вивчення історії української культури, рідної літератури. На них слухачі одержували основи знань державного устрою, вивчали господарчу географію, українську та польську мови, кооперацію, релігію, етику і т. д. [24, sign. 979/83, к. 7]. Округова управа ВУО в Рівному повідомляла повітове староство про відкриття 5 грудня 1938 року чотирьохмісячних курсів хорového співу для членів ВУО, а також жіночих курсів крою та шиття [21, 1934, 15 лип.].

«Просвітянські хати» не обмежувалися в ході роботи своїм селом, а прагнули нести здобутки своєї праці до міст і містечок на всезагальний огляд. Зокрема, культурні осередки Здолбунівщини ухвалили організувати конкурс театральних вистав. У м. Острозі 24 червня 1934 року відбулася вистава театральних гуртків сіл Новородчиць, Оженіна та Лючина, яка мала успіх.

Програма конкурсу складалася з чотирьох розділів: були показані вистави за п'єсами «В кожного розум є, як горілки не п'є» і «На сіножаті», а також жартівливі сцени, відбувся конкурс хорів [21, 1934, 15 лип.].

Культурно-освітні філії ВУО в деяких селах мали помітні успіхи. Наприклад, «Просвітянська хата» в с. Городок, яка нараховувала 88 членів, за три місяці влаштувала 5 театральних вистав та 2 урочисті «академії» на честь Т. Шевченка і Ю. Пілсудського [21, 1934, 11 трав.], а така ж «Хата» в с. Великий Олексин за рік існування придбала бібліотеку з 200 томів, інструменти для струнного оркестру, організувала драматичний гурток і хор [21, 1934, 11 трав.].

Проте не в усіх селах робота «Просвітянських хат» була такою успішною. Так, постерунок державної поліції, інформуючи повітове староство у Здолбунові, давав таку характеристику роботі хати в с. Дермані: «Просвітянська хата», утворена 4 грудня 1932 року, однак в 1936 році вона не проводила ніякої роботи – не було ні одного зібрання, ні одного засідання ради, не проведено жодного заходу. «Просвітянської хати» тут ніби не існує, вона не має впливу на місцеве населення» [7, оп. 2, спр. 371, арк. 34]. Таким чином, однозначно оцінити роботу «Просвітянських хат» неможливо, їхні успіхи чи невдачі залежали від багатьох складових частин, у тому числі – від активності окремих осіб, їх організованості.

Якщо «Просвітянські хати» діяли в селах, то в містах питаннями культурно-освітньої роботи займалися «Рідні хати», які були утворені у Ковелі, Луцьку та Володимирі. «Рідна хата» – це українська інституція на Волині, яка ставить собі за мету співпрацю з іншими українськими установами, бо в її завдання не входить конкуренція» [21, 1929, 11 трав.], – говорив інженер П. Пилипчук з нагоди відкриття «Рідної хати». А «Українська хата» так характеризувала цілі і сферу діяльності цієї організації: «Рідна хата» стала рідною для тих, хто прагне духовного відродження і бажає працювати на користь українського народу. «Рідна хата» стала рідною для українських робітників, бо саме там відбуваються робітничі урочистості і свята. «Рідна хата» стала селянською хатою, бо там організовуються збори Українського кредитного банку, курси для працівників самоврядування, культурно-освітні курси. «Рідна хата» служить українському мистецтву, бо з неї вийшов український театр на Волині. «Рідна хата» була і є прикладом гостинності, адже багато вистав і вечірок тут проводять чехи, поляки, жиди і росіяни» [21, 1931, 30 квіт.].

«Рідна хата» тісно співпрацювала з місцевими гімназіями, які у приміщенні клубу проводили вечори, збори, «академії». Необхідно відзначити, що українські гімназії на Волині ставали важливою

силою, яка формувала національну свідомість українців, були центрами української культури. Зокрема, Рівненська гімназія 11 березня 1930 року організувала концерт-академію на честь 69-ї річниці смерті Т. Шевченка. В програмі звучали «Заповіт», «Рече та стогне...» у виконанні хору, фрагмент опери «Запорожець за Дунаєм», виступали професори, учні декламували вірші [6, оп. 18, спр. 1755, арк. 8]. Коли ж хор почав співати польський гімн «Ще Польська не згінела», то зал заспівав «Ще не вмерла Україна». Присутній на концерті староста Рівного наказав замкнути двері і викликав поліцію.

В ході інциденту було заарештовано 192 особи, серед яких було п'ятеро учнів [6, оп. 18, спр. 1755, арк. 9]. Після цього вечора Рівненська гімназія втратила право, яке давало змогу її випускникам вступати до вищих навчальних закладів Польщі. Таким чином, польський уряд вів боротьбу проти будь-яких спроб національного самовираження прагнучи контролювати роботу гімназій.

Культурно-освітньою роботою займалися й інші товариства, які створювалися ВУО чи співпрацювали з ним. Зокрема, Волинське українське театральне товариство вважало своєю метою проведення вистав, концертів, лекцій, підтримувало аматорські гуртки [5, оп. 1, спр. 1, арк. 67]. Утворене у червні 1932 р. Українське театральне товариство в Рівному дбало про розвиток української пісні, музики, організувало гуртки, хори, музичні товариства [8, оп. 1, спр. 3, арк. 1–2].

Оцінюючи позитивну роботу театральних товариств, не можна не згадати про те, що діяли вони з волі воєводи і, звичайно, залежали від нього. Г. Юзевський, розуміючи роль театру в задоволенні культурних потреб волинян і, разом з тим, втілюючи в життя ідею «сокальського кордону» вирішив випроводити із Волині галицький український театр [24, sygn.979/83, к. 16]. Зрозуміло, що акції знищення будь-яких українських установ, у тому числі й театру, негативно позначилися на громадському житті місцевого населення.

Розглядаючи пресо-видавничі справи в країні, Українська парламентарна репрезентація Волині 31 серпня 1937 року прийняла резолюцію, в якій стверджувала, «що необхідно утворити видавниче товариство імені князя Костянтина Острозького на підставі затвердженого статуту і звернутися до центральних властей з особливим меморіалом в цій справі» [26, 1937, 15.IX]. Згідно з цим рішенням, 23 листопада 1938 року у Луцьку виникло видавниче товариство ім. К. Острозького, яке ставило за мету турботу про «піднесення культурно-освітнього рівня українського населення та популяризацію особливостей культури Волині» [2]. Плекало воно світський і церковний хор, сольний спів, співпрацювало з товариством «Рівненський Боян» проводячи вечорниці, концерти, конкурси серед співаків [8, оп. 1, спр. 1, арк. 2], і діяло під впливом ВУО.

Висновки. Українці Волині намагалися зберегти і розвивати свою культуру, мову. З цією метою вони створили низку культурно-освітніх організацій, серед яких виділялася «Просвіта». Польська влада перешкоджала розвитку цієї організації, намагаючись підпорядкувати її своїм впливам. Але цього зробити їй не вдалося і вона вдалась до репресивних заходів. Це призвело до припинення у 1935 р. діяльності усіх «Просвіт» на Волині.

Волинський воєвода Г. Юзевський, який реалізовував у краї свою «волинську політику», сприяв створенню нових культурно-освітніх товариств, які контролювалися б польською владою. З цією метою було створено у Луцьку в 1931 р. Волинське українське об'єднання, яке через систему культурно-освітніх організацій мало впливати на розвиток культури, освіти, літератури на Волині. Саме в подібних осередках формувалося національне обличчя населення Волині. Хоча, з огляду на мотиви утворення ВУО і його культурних осередків, всі акції щодо освітніх проблем носили поміркований характер, основна увага надавалася питанням дозвілля українців Волині, проведенню різноманітних свят і вечорів. Незважаючи на старання вуовців, кількість і роль легальних культурно-освітніх осередків ВУО була значно меншою і не такою всеохоплюючою, як у свій час «Просвіт». Зокрема, «Народних хорів» у 1939 році було лише 8 [5, оп. 1, спр. 3, арк. 39]. Отже, можна стверджувати, що українці прагнули не лише співати, ставити вистави, танцювати – їх цікавили інші, активніші форми роботи.

Антиукраїнський курс польської адміністрації у шкільництві змушував діячів ВУО робити заяви, складати звернення, меморандуми, піднімати проблеми української освіти і культури у Сеймі та Сенаті. Проте всі їхні заходи не принесли очікуваних результатів, бо були безсилі змінити основи політичної польської системи, плани польського уряду. Ідеологія Волинського українського об'єднання будувалася на основі польсько-української співпраці, яка часто ставилася вище за інтереси самих українців. Після переведення воєводи Г. Юзевського до Лодзі, польські військові взяли курс на повну колонізацію української освіти і культури. Польській же культурі надавалася не лише перевага, а й винятковість. Зважаючи на всі недоліки і прорахунки у роботі ВУО, слід відзначити, що об'єднання

через культурно-освітні філії зберігало самобутність української культури, виховувало любов до української пісні, вистави, книги.

Джерела та література

1. Волинське слово. 1937. 1 січня.
2. Волинське слово. 1938. 4 грудня.
3. Державний архів Волинської області, ф. 1 (Воеводська коенда державної поліції), оп. 1, спр. 1.
4. Державний архів Волинської області, ф.46 (Волинське воеводське управління, оп. 9-а, спр.1076.
5. Державний архів Волинської області, ф. 198 (Волинське українське об'єднання).
6. Державний архів Рівненської області, ф. 30 (Рівненське повітове староство).
7. Державний архів Рівненської області, ф. 156 (відділ безпеки Здолбунівського повітового староства).
8. Державний архів Рівненської області, ф.479 (Волинське українське об'єднання, м. Рівне).
9. Зуляк І. «Просвіта» – будитель духу народного // Науковий збірник історичного факультету. Тернопіль, 1995. Вип. 2. Ч. 1. С. 61–65.
10. Зуляк І. «Просвіта» і суспільно-політичний рух Західної України (1919–1939) // Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці, 2005. Вип. 272. С. 90–97
11. Зуляк І. Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). Тернопіль : Воля, 2005. 946 с.
12. Зуляк І. Реалізація «Просвітою» програми ліквідації неписьменності в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) // Укр. іст. журн. 2005. № 6. С. 103–112.
13. Кучерепа М. «Просвіта» на Волині у міжвоєнний період (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / М. Кучерепа // «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне [Текст]: зб. наук. ст., док. і матеріалів / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки; ред. В. К. Баран. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. С. 11–23.
14. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939): Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001.
15. Кучерепа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців : (1919–1939 рр.) / М. Кучерепа // Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» / наук. ред. М. Кучерепа. Варшава, 1998. –Т. 1/2. С. 11–28.
16. Кучерепа М. Український політикум Волині 1921–1939 рр.: спроба узагальнення / М. Кучерепа // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. № 17. 2008. С. 239–247.
17. Миць М. Сячі українського відродження. До 60-річчя утворення ВУО // Радянська Волинь. 1991. 17 грудня.
18. Нарис історії «Просвіти» / [Р. Іваничук та ін.; за ред. І. Мельника]. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – 231 с.
19. «Просвіта» на Волині: минуле і сучасне. Збірник наукових статей, документів і матеріалів / За ред. В. Барана. Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 2001. 198 с.
20. Савчук Б. Волинська «Просвіта». Рівне: Ліста, 1996. 154 с.
21. Українська Нива.
22. Філіпович М. Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2002. 23 с.
23. Archiwum Akt Nowych, Prezydium Rady Ministrów, RKT 56, t. 8.
24. Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyński, sygn.979/83.
25. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995.
26. Wiadomości Ukraińskie.

УДК 94(438+477) (=161.2): 930.253

Василь Притулюк

Роль товариства «Просвіта» у розвитку музично-драматичного мистецтва на Волині у міжвоєнний період

У статті аналізується роль товариства «Просвіта» у становленні та розвитку українського театру та музичного мистецтва на Волині у період з 1918 року і до початку Другої світової війни. Завдяки діяльності творчої інтелігенції, товариства «Просвіта», українці Волині, у досліджуваний період, змогли зберегти і примножити традиції національної культури, підняти на якісно новий рівень розвиток театрального та хорового мистецтва, а це у свою чергу, дозволило зберегти власну самоідентифікацію, розвинути національну ідею.

Ключові слова: товариство «Просвіта», музичне мистецтво, театр, Волинь, діячі культури, інтелігенція, національна ідея.